

Automatmissbruk

Bedrägeri, bedrägligt beteende eller stöld?

Av jur. kand. JAN VILGEUS

I

Olika automattyper och deras konstruktion.

1. Inledning.

Automat (grek. *autómatos*, som rör sig av sig själv) kan beskrivas som en maskin „i vilken rörelsemekanismen är undandold för åskådaren på ett sådant sätt att rörelserna tycks bestämda av en egen vilja“.¹⁾

Automaten är ingalunda någon ny uppfinning. Redan på 300-talet f. Kr. konstruerade den berömde matematikern och fysikern Heron från Alexandria den s. k. Heronsbrunnen. Denna bestod av ett vattenfyllt kärl med lock. Genom att stoppa ett mynt av en viss valör genom den springa som fanns i kärlets lock, kunde man påverka en hävstångsmekanism inuti kärlet, så att en viss kvantitet vatten rann ut genom ett rör i kärlets botten. Någon större praktisk betydelse torde dock ej denna apparat ha haft.²⁾

I våra dagar förekommer automatiska försäljningsapparater i ett otal former. Speciellt i länder med dyr arbetskraft och hög levnadsstandard har dessa apparater fått en oerhörd spridning. Denna expansion inom automathandeln avser givetvis inte enbart automater för försäljning av varor utan den gäller även automater som förmedlar en „tjänst“ av något slag. Till denna kategori av automater hör t. ex. spelautomater och telefonautomater. Vidare kan nämnas att det finnes „automater“ med ett visst inslag av manuell betjäning, t. ex. telefonautomater som betjänas av telefonist och de i vissa s. k. automatrestauranger förekommande automater i vilka man tillhandahåller (varm) föda av något slag. Då sistnämnda slag av apparater inte kan sägas utgöra automater i egentlig mening, har de lämnats utanför detta arbete.

I Sverige medförde införandet av 1948 års butikstängningslag en genomgripande förändring av automathandeln. Tidigare fick försäljning från automater endast ske av konfektyrer i förpackning eller färsk frukt, medan automathandeln i den nya lagen i princip frigavs i vad avser varusortimentet.

¹⁾ Nordisk Familjebok, andra upplagen, 1904—24, band 2, spalt 486.

²⁾ Fritz Günther, *Das Automatenrecht*, (Diss. Göttingen), Göttingen 1892, s. 5 ff.

2. Olika typer av automater.

Automaterna kan vara konstruerade för enbart mynt eller polletter men också för bådadera.

A. Myntautomater.

Inom livsmedels- och tobakshandeln finner man huvuddelen av de automater som har myntmekanism. Av ålder utgör även konfektyrautomaterna en stor grupp.

Då 1948 års butikstängningslag i princip inte innehåller någon begränsning i fråga om varusortimentet, kan man numera i automater finna varor av de mest skilda slag t. ex. blommor, damstrumpor, fotoartiklar och preventivmedel. På vissa bensinstationer tillhandahåller man även drivmedel i automatiska tankningsanordningar. Begagnandet av t. ex. maskiner i tvättstugor och tvättanordningar på servicestationer för motorfordon förutsätter ibland att kunden nedlägger avgift i myntautomat, som kontrollerar ström- respektive vattenförbrukningen.

En annan stor grupp av myntautomater utgöres av de pareringsautomater som alltmer kommer till användning i våra större städer.

För mynt är slutligen konstruerade även de på olika näringsställen så populära s. k. juke-boxes samt åtskilliga av de spelautomater som återfinnes på olika slag av nöjesetablissemang.

B. Pollettautomater.

Den absolut främsta platsen bland de automater, som är avsedda för polletter, intages av gasautomaterna. Sälunda har den svenska gasindustrien inte mindre än cirka 355.000 gasautomater för polletter, av vilka 330.000 kontinuerligt är i drift. (Siffrorna hänför sig till år 1960.)³⁾ Antalet automater för elbruk är högst obetydligt.

En stor grupp av pollettautomater utgöres av nöjesindustriens spelautomater. Enbart vid våra folkparker uppskattas dessa automater år 1960 till ett antal av 1.200.⁴⁾

3. Automaternas kontrollorgan.

I Sverige fordras såsom villkor för automathandel att automaterna är av godkänd typ. Man brukar i regel fordra för godkännande av en automattyp, att i myntmekanismen kontroll skall ske beträffande diameter, tjocklek, magnetism och minimivikt, varjämte spärrorgan skall finnas mot att automaten plundras genom att använda ett i snöre fastsatt mynt.⁵⁾

³⁾ Bengt Lännergren, Betänkande angående pollettmisbruket, Finansdepartementet 1961, s. 9.

⁴⁾ Lännergren a. a., s. 9.

⁵⁾ Lännergren, a. a., s. 11.

Att här beskriva alla de olika former av kontrollmekanismer, som kan förekomma i olika automater, torde av förklarliga skäl ej vara genomförbart i detta sammanhang. Här skall endast lämnas en kort beskrivning på hur kontrollmekanismen kan te sig hos den vanligaste formen av automat, nämligen varuautomaten.

Kontrollorganen är vid dessa slag av automater i regel uppdelade i tre olika mekanismer, nämligen myntsorteraren, vågmekanismen och utlösningssystemet.

A. Myntsorteraren.

Denna är placerad i omedelbar anslutning till myntinkastet och utför således den första bortsorteringen av felaktiga mynt. I myntsorteraren kontrolleras alla ilagda mynt såväl i fråga om diameter som tjocklek. Bland övriga anordningar, som brukar finnas i myntsorteraren för att säkerställa automatens tillförlitliga funktion, kan nämnas följande:

- a) En *magnet* där alla järnskivor etc. fastnar.
- b) En *hålsökare* som stoppar alla mynt, som har hål i mitten.
- c) En *anordning* som träder i funktion om mynten alltför snabbt stoppas i automaten, så att mynten endast med passande mellanrum passerar den övriga mekanismen.

B. Vågmekanismen.

I vågmekanismen, som i regel består av två vågar, kontrolleras myntens över- eller undervikt. Den ena fränsorterar således för tunga mynt (eller skivor), medan den andra bortsorterar för lätta mynt.

C. Utlösningssystemet.

Under vågmekanismen sitter själva utlösningssystemet. Denna kontrollerar myntens antal och om det ilagda beloppet motsvarar priset på den vara som skall inköpas. Så snart kunden drager i den rätta lådan faller de ilagda mynten ned i kassalådan.

Automatmissbruket.

1. Den brottsliga handlingen.

Då de flesta automaterna måste lämnas utan tillsyn av sina ägare utgöra de av naturliga skäl ett tacksamt objekt för olika former av brottslig verksamhet. Härtill kommer att särskilt vid en form av automatmissbruk, det s. k. automatbedrägeriet (se vidare om detta brott nedan), är riskerna mycket små för upptäckt och lagföring.

I det följande kommer en redogörelse för de vanligaste formerna av automatmissbruk.

a) *Falska mynt.*

Stundom påträffas i automaterna mynt, som på olika sätt tillverkat av gärningsmannen. Dessa mynt, som i regel är gjorda av mässing, zink eller bly, har i allmänhet ej utförts i några större mängder. Trots att de för det mesta ej är särskilt välgjorda, har de likväl icke utan framgång kunnat begagnas i automater, särskilt tobaksautomater.

Det förekommer ibland att svenska skiljemynt av lägre valör filas eller på annat sätt ändras, så att de passar i myntinkast för högre valörer. Dylika mynt har påträffats i automater tillhöriga postverket, i parkeringsautomater och i automater inom olika industriföretag.⁶⁾

b) *Främmande mynt.*

Av de föremål, som påträffas i automater, utgör de utländska mynten en majoritet. — Dock skall här framhållas att när det gäller norska och danska mynt, stannar förlusten för automatägaren ofta vid kursskillnaden, då svenska banker i regel brukar inlösa dylika mynt.

c) *Brickor och övriga föremål.*

De rondeller, som kan svarvas ur metallstänger eller stansas ur plåt, utgör ett slags myntliknande föremål som stundom påträffas i automater. Dylika svarvade stycken är oftast av mässing och har bl. a. begagnats i postens automater, tobaksautomater samt i automater uppsatta i industriföretags lokaler. Såsom exempel på denna form av brottslighet kan här nämnas ett fall från Hålsingborg, där en person i slutet av år 1960 på sin arbetsplats tillverkat inte mindre än cirka 700 enkronasrondeller, vilka sedermera begagnades i automater. Enligt kriminalpolisen i Göteborg har 95 % av samtliga „automatbedrägerier“ under slutet av 50-talet begåtts med hjälp av svarvade mässingstycken. Till denna kategori brukar man också räkna vad Kooperativa förbundet och statens järnvägar betecknar såsom „hemmagjorda polletter“, mutterbrickor av järnstål eller mässing, som påträffats i Göteborg, även som blyknappar och liknande föremål, som bl. a. Stockholms stads gatukontor uppgivit förekomma i parkeringsautomaterna⁷⁾.

d) *Polletter och värdemärken.*

Även polletter och därmed jämställda föremål påträffas understundom i automaterna, dock inte i någon större omfattning jämfört med tidigare nämnda föremål.⁸⁾

⁶⁾ Lännergren, a. a., s. 23.

⁷⁾ Lännergren, a. a., s. 24 ff.

⁸⁾ Lännergren, a. a., s. 28.

e) *Ingrepp i automat medelst våld m. m.*

Denna form av kriminalitet uppvisar en provkarta på brottslingarnas uppfinningsrikedom. Här skall blott nämnas några exempel.

Särskilt tobaksautomaten synes vara ett begärligt objekt för denna form av brottslighet. I regel går vederbörande så tillväga, att han först slår ut glastrutan på automatens framsida, varefter han, sedan skyddsgallret ryckts bort, tillgriper de i automaten befintliga cigarrettpaketet och ofta dessutom även växlingsapparaten (om denna apparat se vidare nedan) samt eventuella konstanter i kassalådan. Från Malmö finnes också exempel på fall där man filat ned spärranordningen i utdragslådans botten varefter lådan obehindrat kunnat dragas ut och in. Genom detta förfarande har samtliga de i varurännan befintliga cigarrettpaketet kunnat uttagas, trots att man endast betalat för ett paket. Det har även förekommit, att man, sedan lådan dragits ut, med en stålkam eller mejsel brutit sönder den skyddsplåt, som hindrar övrigt cigarrettpaket från att falla ned när lådan är utdragen och på så sätt lyckats peta ut ytterligare paket.

Från Göteborg kan nämnas en mera sällsynt form av tillgrepp ur automater. Vederbörande hade nattetid sågat av „huvudet“ til en parkeringsautomat, varefter man hade tillverkat en falsk nyckel efter mönster av automatens låsmekanism. Genom att använda denna „nyckel“ plundrade men sedan ett otal automater.

f) *Felaktig funktionering hos växlingsapparaten m. m.*

Vissa automater t. ex. tobaksautomaterna är försedda med en apparat, vilken, då varan betingar ett lägre pris än den penningssumma som skall inläggas i automaten, avlämnar mellanskillnaden. Apparaten består av ett antal tuber envar innehållande ett slag av mynt. När luckan till varufacket slås igen, avskiljer en arm i tubernas nedre del det antal mynt som utgör mellanskillnaden. Dessa faller sedan ned i returfacet. Är något eller några mynt i tuberna defekta, kan dock armen komma att taga med sig ytterligare ett mynt utöver det avsedda. I övrigt är säkerhetsanordningarna så rigorösa, att sannolikheten för att någon större summa pengar än den avsedda skulle kunna avlämnas är mycket liten.

Om nu växlingsapparaten inte skulle fungera tillfredsställande, utan ett större eller mindre antal mynt utöver mellanskillnaden återfinnes i returskålen, förekommer det stundom att köparen eller om pengarna blir liggande kvar i skålen någon annan person tillskansar sig dessa mynt.

2. Problemställningen.

Om nu en person grips efter att ha gjort sig skyldig till automatmissbruk, efter vilket eller vilka lagrum skall vederbörande dömas? Frågan om vilken straffrättslig rubricering som skall användas, träder framför allt i dagen vid de s. k. automatbedrägerierna. Det är också detta problem som huvudsakligen kommer att diskuteras i det följande. Men vad menas nu med „automatbedrägeri“? Avses med termen samtliga automatmissbruk eller endast en eller flera former av detsamma? Inom straffrätten begagnas termen både i förarbeten och inom doktrinen, utan att man på något sätt förklarar vad den innebär. För den fortsatta diskussionen anser jag det dock ofrånkomligt med en begreppsbestämning.

Först skall dock framhållas att jag faktiskt lyckats finna en definition av begreppet „automatbedrägeri“ hos en författare.⁹⁾ Denne författare betecknar denna form av brottslighet såsom „ett missbruk av en automat för försäljning av konfekt eller cigaretter eller för telefonsamtal osv. på så vis, att man genom ett eller annat knep betjänar sig av automaten utan att lämna gångbara mynt till angivet belopp i utbyte“. Denna definition anser jag dock vara något för vid. Utan att göra anspråk på exakthet skulle, enligt min mening, den ha gjort sig skyldig till „automatbedrägeri“ *som medelst bruk av falska eller utländska mynt, brickor och dylikt, eller polletter och värdemärken, ur automat tillgriper något eller eljest begagnar sådan apparat genom att använda dylika föremål*. En sådan definition torde ej heller strida mot förarbeten och praxis. Jag bortser dock från ett sådant förfarande som beskrivs i rättsfallet SvJT 1943 rf. s. 71 (se nedan) bl. a. av den anledningen att ett dylikt tillvägagångssätt på grund av automaternas nuvarande konstruktion torde vara ogenomförbart.

Nu uppkommer frågan hur nyss nämnda missbruk skall straffrättsligt rubriceras. Av namnet på denna form av brottslighet att döma verkar frågan redan löst. Men kan man verkligen bedrage en automat? Föreligger inte här en form av stöld? Och är i så fall stölden en form av inbrott? Dessa och liknande frågor skall diskuteras i det följande. Först skall jag dock lämna en redogörelse för hur man i gällande rätt ställt sig till dessa problem.

Gällande rätt.

1. Lag, förarbeten och doktrin.

Något lagrum i SL eller i BrB, vilket direkt talar om tillgrepp ur automater eller något liknande, finnes ej. Före år 1942 brukade det s. k. automatbedrägeriet av domstolarna bedömas såsom stöld, stundom t. o. m. såsom inbrottsstöld (se nedan). I och med ikraftträdandet av 1942 års lag om förmögenhetsbrott skedde

⁹⁾ Tore Strömberg, Egendomsbrotten i huvuddrag, Stockholm 1955, s. 52.

dock en markant förändring. I motiven till denna lag förordades nämligen, att SL 21:2 2 st. skulle tillämpas på „automatbedrägerierna“. Förfarandet skulle således rubriceras såsom en form av „bedrägligt beteende“, vilket såsom ett nytt brott infördes i SL genom ovannämnda lagstiftning. Det ifrågavarande lagrummet, vilket utan förändring överförts till nu gällande brottsbalk, har följande lydelse:

„Begagnar sig någon av husrum, förtäring, transport, tillträde till föreställning eller annat dylikt, som tillhandahålles under förutsättning av kontant betalning, och gör ej rätt för sig, straffes, evad han vilseleder någon eller ej, för bedrägligt beteende eller, om brottet ej är att anse som ringa, för bedrägeri.“

Enligt motiven föreligger det för ifrågavarande brott karakteristiska förfaringssättet vid s. k. automatbedrägeri. Man säger vidare: „Den som använder en telefonautomat och därvid nedlägger värdelösa föremål i stället för slantar gör sig sålunda förfallen till ansvar enligt lagrummet. Enahanda torde förhållandet vara, om den nyttighet som förvärfvas är en sak. I hitillsvarande praxis har sådant förfarande bedömts såsom tjuvnad (SvJT 1924 rf. s. 41). Det slags kriminalitet, som kommer till uttryck i en dylik gärning, torde emellertid bättre karakteriseras genom att hänföras till den nu ifrågavarande brottstypen. Såsom stöld blir förfarandet otvivelaktigt att betrakta, om gärningsmannen i stället för att använda det tillvägagångssätt som är anvisat för automatens begagnande tillägnar sig innehållet genom att bryta upp apparaten.“¹⁰⁾

Denna ändring i praxis har, såvitt jag kunnat finna, inte föranlett några uttalanden inom doktrinen. De yttranden om saken som finnes härrör samtliga från medlemmar av straffrättskommittén. En närmare behandling av dessa uttalanden har dock fått anstå till längre fram i uppsatsen.

2. Rättspraxis.

a) Domstolspraxis.

Några fall från Högsta Domstolen står ej att finna. Däremot föreligger tre publicerade fall samtliga avgjorda av Hovrätten över Skåne och Blekinge.

I det första fallet (SvJT 1924 rf. s. 41) hade gärningsmannen nedstoppat tillplattade bleckknappar i en försäljningsautomat och därigenom åtkommit chokladpaket. Gärningen bedömdes av underrätten och en ledamot av hovrätten såsom bedrägeri. Majoriteten av hovrätten fann dock handlingen böra bedömas såsom tjuvnad. Underrätten och ett hovrättsråd ansåg tydligen att här förelåg en form av vilseledande. Det framgår dock inte av rätts-

¹⁰⁾ SOU 1940, s. 137—138.

fallet huruvida man menade att själva automaten vilseletts eller om vilseledandet konstruerats såsom ett förtigande från gärningsmannens sida och därigenom framkallad passivitet från ägarens sida. (I detta ämne se vidare nedan). Att brottet skulle kunna bedömas såsom inbrottsstöld synes inte ha föresvävat någon. I nästa publicerade rättsfall (SvJT 1942 rf. s. 96) hade vederbörande utfått varor genom att nedlägga ett tyskt enpfennigmynt i stället för ett 25-öresmynt i en automat. Gärningen bedömdes både i underrätt och hovrätt såsom inbrott. Man ansåg tydligen att här förelåg ett sådant listigt öppnande av sluten förvaringspersedel som omtalas i den då gällande strafflagens 20 kap. 5 § 3 (se vidare nedan). Ett något annorlunda tillvägagångssätt finner vi i det senast publicerade rättsfallet (SvJT 1943 rf. s. 71). Man har här åtkommit varor genom att sticka en träpinne i ett av de hål, från vilka kasserade mynt skulle falla ut. Spärrluckan hade varit borta, varför man icke behövt göra någon åverkan på automaten för att få in pinnen. Efter att en stund ha manipulerat med pinnen hade man lyckats få mekanismen att utlösa sig. Förfaranden bedömdes av underrätten såsom snatteri. Ändring söktes i hovrätten. Under tiden trädde den nya lagen om förmögenhetsbrott i kraft. Hovrätten ansåg gärningen utgöra ett sådant bedrägligt beteende, som omförmäles i 21 kap. 2 § andra stycket strafflagen i dess nya lydelse. Man ser här hur brottet, under inflytande av den nya lagstiftningen, från att ha varit inbrottsstöld plötsligt förvandlas till en form av bedrägeri, dock utan att någon bevisning behöver framläggas huruvida någon blivit vilseledd. Man synes tydligen skilja mellan angrepp på automatens utlösningsmekanism och angrepp mot andra låsmekanismer i automaten. Vidare kan man fråga sig om en sådan handling som beskrives i ovannämnda rättsfall är ett sådant förfarande som är anvisat för automatens begagnande (se motiven till SL 21:2 2 st. ovan).

b) Uppgifter från polis- och åklagarmyndigheten i Malmö.

Under tiden 1/1 1958—3/3 1964 inkom till polisen i Malmö 180 anmälningar om „automatbedrägerier“. Av nämnda anmälningar kunde gärningsmannen spåras enbart i 13 fall. Samtliga „automatbedrägerier“, som anmälts under den undersökta perioden, handhavdes av polisens bedrägerirotel och rubricerades således såsom en form av bedrägeri. I ett fall hade man försökt sänka ned ett i ett snöre fastsatt mynt i en automat. Detta förfarande bedömdes såsom försök till bedrägeri. I vissa fall där mynten haft sådan likhet med svenska mynt att förväxling lätt kunnat ske, har handlingen bedömts som grovt bedrägeri medelst förfälskning.

Såsom framgår av det tidigare sagda har under den undersökta perioden ytterst få fall kunnat bli föremål för åklagarprövning.

De fall som prövats, samtliga från år 1958, rubricerades av vederbörande åklagare såsom ett bedrägligt beteende enligt SL 21:2.

Trots det magra materialet torde man kunna förmoda att myndigheterna (av naturliga skäl) följt de anvisningar som givits i motiven. Det bör uppmärksammas, att så länge åklagarna rubricerar „automatbedrägerierna“ såsom ett bedrägligt beteende enligt SL 21:2 2 st. (numera BrB 9:2 2 st.) torde ej domstolarna kunna bedöma förfarandet såsom stöld, eftersom intet säges om tillägnelseuppsåt i gärningsbeskrivningen.^{10a)}

II

Är „automatbedrägeri“ såsom namnet antyder ett bedrägeribrott?

Denna fråga var i Tyskland föremål för en livlig diskussion vid tiden närmast före sekelskiftet och en hel litteratur uppstod i ämnet.

Günther,¹¹⁾ en förespråkare för att förfarandet skulle bedömas såsom bedrägeri, motiverade sitt ståndpunktstagande i en doktorsdisputation år 1892. Enligt denne föreligger således bedrägeri om man begagnar en „Leistungsautomat“ genom att lägga i falska mynt etc. Automaten lämnar ett anbud och mottager en accept. Vidare tager den de ilagda mynten i sin besittning och avlämnar en motprestation. Den som således presterar något kan enligt Günther också vara föremål för ett vilseledande. Han säger i fortsättningen: „Natürlich müssen wir dann in gleichen Weise auch bei Waarenautomaten Betrug nicht Diebstahl annehmen“. Günther motiverar detta med följande: „Der Automat (d.h. sein Herr) übergibt die Chokoladetafel oder gestattet und ermöglicht deren Hinnahme. Er will dies aber (mechanisch) nur, wenn ein Geldstück eingelegt ist, und er thut es (mechanisch) gegen den eigentlichen Willen des Ausstellers, wenn ein falsches Geldstück oder etwas Aehnliches eingeworfen wird. Das ist Betrug“.

Günthers resonemang kritiseras av Schels,¹²⁾ som menar att för att kunna konstruera fram ett bedrägeri vid dessa brott, måste man förläna automaten personlighet. Att påstå att automaten skulle inneha en dylik är dock, enligt Schels, så orimligt att det inte borde krävas någon motbevisning. Då automaten är en död mekanism, „dem nichts vorgespiegelt werden kann, der Besitzer aber von der Thatsache dieser *offertwidrigen* Benützung keine Ahnung hat, so ist überhaupt niemand etwas vorgespiegelt, also überhaupt niemand getäuscht worden“.

^{10a)} Jmf. Karl Olivercrona, Rättegången i brottmål enligt RB, 2:a omarb. uppl., Lund 1961, s. 134 ff.

¹¹⁾ Günther, a. a., s. 32 ff.

¹²⁾ Karl Schels, Der Strafrechtliche Schutz des Automaten, (Diss. Erlangen) München 1897, s. 36 ff.

Även Ertel,¹³⁾ en annan tysk författare vid denna tid, anser en dylik personifikationsteori ohållbar. Ett erkännande av en sådan teori skulle enligt hans uppfattning innebära „eine Bankerott-erklärung des Jurisprudenz“.

Inom vårt eget språkområde finner vi i *Estlander* en förespråkare för användningen av bedrägeriparagrafen vid förevarande brott. Det kunde synas, säger Estlander¹⁴⁾ att om någon i en automat nedlägger ett värdelöst föremål, motsvarande det för automatens regelrätta funktionerande avsedda myntet, och därigenom tillgodogör sig denna prestation, härigenom skulle göra sig skyldig till stöld. Detta är dock, enligt Estlander, inte riktigt. Ty automatägarens syfte är att åt envar avstå prestationen; stängslet är ej till för att hindra detta och det sker ej olovligen. „Ty ägaren av maskinen är icke passiv såsom vid stöld, utan han medverkar till utelämnandet av prestationen.“

I stället skulle här föreligga ett bedrägeri. Estlander jämnställer det att någon med falskt mynt söker överlista „mottagarens kontroll“ med det fall då någon, som missbrukar en automat, överlistar den kontroll, vilken nedlagd i dess mekanism av ägaren ställts mot denna bedrägerimöjlighet. Enligt Estlander är dessa båda sätt att verkställa kontroll helt kommensurabla; „i det ena som i det andra fallet är det den enes psykiska verksamhet, som övervinner den andres psykiska motstånd“. Estlander förnekar, att härigenom någon personifikation av automaten skulle ske. Automaten är ett medel för att kunna möjliggöra utförandet av en psykisk handling av dess ägare på visst sätt. „Icke blott att automatägarens vilja är representerad av mekanismen i och med fullgörandet av prestationen, även dennes tankeförmåga (resp. konstruktörens, som ägaren i detta avseende approprierat) är nedlagd i apparaten ehuru till ett mått allenast, som möjliggör dennas missbrukande.“

Men fortsätter Estlander, „ur juridisk synpunkt är den penning som brukaren av automaten inkastar däri, intet annat än en vara, som han erbjuder emot erhållande av automatens prestation.“ Gärningsmannens brottsliga förfarande består i ett svikligt förtigande av fel i vara på samma sätt som „varje förledande till avtal kan bliva det, då det sker uti bedräglig avsikt“. Och villfarelsen ligger, enligt Estlander, däri att ägaren, om än icke okunnig om att hans automat kan missbrukas dock i det enskilda fallet icke vet om att den bedrages, ty han har rätt att fordra att apparaten inte sålunda missbrukas.

Sammanfattningsvis skulle således bedrägeriet bestå däri att

¹³⁾ Paul Ertel, *Der Automatenmissbrauch und seine Charakterisierung als Delikt*, (Diss. Erlangen) Berlin 1898, s. 20.

¹⁴⁾ Ernst Estlander, *Undersökning av bedrägeribrottets kännetecken och begrepp enligt finsk straffrätt*, Helsingfors 1901, s. 87 ff.

ägaren till automaten, genom att han hålles i okunnighet om att apparaten missbrukas, svikligen förledes att tillhandahålla prestationen.

Estlanders något dunkla uttalanden har med rätta kritiserats av Sterzel.¹⁵⁾ Denne framhåller, att de skenbara motsägelser, som Estlanders resonemang innehåller, synes ha sin grund däri att Estlander obehörigen identifierar automaten och dess ägare: „ägaren är icke passiv, ty han presterar genom automaten; automaten är personifierad, ty den person hos vilken villfarelse framkallas, är ägaren själv“. Enligt Sterzel är det uppenbart att en dylik identifiering dömer sig själv.

Man kan, fortsätter Sterzel, tänka sig två vägar, varigenom man skulle kunna komma fram till ett bedrägeribrott. Antingen kan man, vilket enligt Sterzel är det naturligaste, härleda det ur de med automaterna företagna åtgärderna. Man måste då betrakta själva automaten som den „överlistade“ och den därigenom föranledda dispositionen består av den mekaniska funktion, genom vilken prestationen tillhandahålles. Denna konstruktion är dock omöjlig, enligt Sterzel, om man inte förutsätter en personifikation av automaten, ty „hur eljest psykisk kvalitet skulle kunna vindiceras åt den mekaniska funktionen är ofattbart. Att man emellertid blott tillgripit en fiktion för att dölja att kravet på ett vilseledande såsom nödvändigt moment vid bedrägeribrottet uppgivits, är uppenbart“.

En annan möjlighet, säger Sterzel vidare, är att betrakta ägaren själv såsom mellanman i bedrägeribrottet. Gärningsmannens förfarande framstår då som ett förtigande; automatens ägare är fullkomligt okunnig om de manipulationer som företages med apparaten och hans ställning till brottseffekten blir att karakterisera såsom ren passivitet. „Kausalomdömet måste i sådant fall antaga denna form: därest inculpationen yppat felet i sin motprestation, skulle ägaren förhindrat att prestationen utgått ur automaten.“ Oriktigheten av detta resultat torde, enligt Sterzel, framgå av det föregående. Användningen av bedrägeribestämmelsen på förevarande handling är således felaktig, menar Sterzel.

I Norge har man inom doktrinen tagit avstånd från bedrägeribestämmelsens användande vid föreliggande slag av brottslighet. Det är säger Andenæs¹⁶⁾ stöld, om man ur en automat tager varor eller pengar med hjälp av ett falskt mynt eller genom manipulationer med en ståltråd.

Andenæs säger i ett annat sammanhang, att det omöjligt kan bedömas som bedrägeri, att man med utnyttjande av en annans okunnighet, men utan hans medverkande, skaffar sig en fördel

¹⁵⁾ Fritz Sterzel, Bidrag till läran om bedrägeribrottet, Akademisk avhandling, Uppsala 1919, s. 76 ff.

¹⁶⁾ Johs. Andenæs, Formuesforbrytelsene, Oslo 1953, s. 8.

på dennes bekostnad. Om jag tager något bakom ägarens rygg så är detta inte bedrägeri utan stöld eller någon annan form av besittningskränkning. „Det vill være å sette saken på hodet om en ville si, att jeg utnytter eierens uvitenhet, til å forlede ham til den tapbringende passivitet ikke å hindre borttagelsen. Det er den aktive tilegnelse fra den skyldiges side som her trer i forgrunnen som det tapbringende moment. Tilsvarende om jeg ved manipulasjoner med en automat får varer ut av automaten uten å prestere den forutsatte motydelse.“¹⁷⁾

Skeie hade tidigare givit uttryck för samma uppfattning: „Utenfor bedrageriområdet ligger det rettsbrudd at A svikaktig tilvender seg den ytelse B har stilt til rådighet mot et vederlag som kontrolleres mekanisk. Eks: I en vare eller telefonautomat legger A en verdiløs jernplate av form som det pengestykke automaten er bestemt til å motta for ytelsen.“¹⁸⁾

Ej heller i *Danmark* synes man vid dessa brott laborera med något bedrägeribegrepp. Brotten benämnas „automattyverier“ och har i praxis bedömts som stöld.¹⁹⁾

I *tysk rätt* har man liksom i vårt land valt, att, i anslutning till det egentliga bedrägeribrottet, upptaga de s. k. automatbedrägerierna i en särskild paragraf (§ 265 a). Någon ändring härvidlag har ej skett i det nya förslaget till strafflag.²⁰⁾ Ifrågavarande förfarande behandlas där under rubriken „Erschleichen von Leistungen“ (§ 257) och beskrives sålunda: „Wer die Leistung eines Automaten . . . erschleicht, ohne das Entgelt entrichten zu wollen“. I samma paragraf behandlas även den tyska motsvarigheten till begreppen „transport“ och „tillträde till föreställning“, nämligen „die Beförderung durch ein Verkehrsmittel oder den Zutritt zu einer Veranstaltung oder Einrichtung“.

Att man i tysk rätt tänkt sig „automatbedrägerierna“ såsom ett brottsligt förfarande som står det egentliga bedrägeriet nära, framgår i motiven av inledningen till bedrägerikapitlet, där man säger att § 257 behandlar „die betrugsähnlichen Tatbestände des Erschleichen von Leistungen“. En betydande modifikation i bruket av § 257 stadgas dock i samma paragraf: „wenn die Tat nicht in anderen Vorschriften über den Schutz fremden Vermögens mit Strafe bedroht ist“. Ansvar kan således ifrågakomma för t. ex. stöld. I motiven uttalas beträffande „Sachautomaten“ följande: „Die Streitfrage in wie weit Diebstahl anzunehmen ist, wenn je-

¹⁷⁾ Andenaes, a. a., s. 47.

¹⁸⁾ Jon Skeie, Den norske strafferett, den specielle del, Oslo 1946, s. 294.

¹⁹⁾ Stephan Hurwitz, Den danske kriminalret, speciel del, 2:a uppl., Köpenhamn 1962, s. 386; Oluf Krabbe, Borgerlig Straffelov af 15 april 1930, 4:e uppl., Köpenhamn 1947, s. 658.

²⁰⁾ Entwurf eines Strafgesetzbuches, Bonn 1962, s. 53.

mand einem Sachautomaten durch Verwendung falschen Geldes eine Ware entnimmt, lässt der Entwurf offen“.²¹⁾

Vi ser sålunda, att man i tysk rätt framställer „automatbedrägerierna“ såsom ett slags bedrägeriliknande brott. *Såsom framgår av det ovan anförda är emellertid nämnda brott inte något bedrägeri och kan aldrig bli ett dylikt brott.* Fastmer synes förfarandet utgöra ett tillgreppsbrott, åtminstone vid missbruk av varuautomater. I tysk rätt skulle det således vara en „Streitfrage“ huruvida stöldparagrafen skulle vara tillämplig på dessa brott eller ej.

Analys av BrB 9:2 2 st. 1 p. (tidigare SL 21:2 2 st. 1 p.)

1. Tolkning av själva lagbudet.

Först skall lagbudet undersökas utifrån den klassiska objektiva metoden med en språklig analys av straffbudet samt en jämförelse med andra stadganden.

Man kan utan svårighet utifrån lagtexten utläsa vilka fall som lagstiftaren tänkt på när denna regel infördes. Det är 1) fall där gärningsmannen tar in på hotell eller liknande och sedan undandraget sig att betala räkningen, 2) fall där vederbörande på ett näringsställe beställer in förtäring och sedan inte gör rätt för sig, 3) fall där den straffvärde utnyttjar något serviceorgan inom kommunikationsväsendet, t. ex. taxi eller tåg och sedan underlåter att betala och 4) fall där någon bereder sig tillträde till en teaterföreställning eller dylikt utan att erlägga entréavgift. Allt detta om nyttigheterna tillhandahålles under förutsättning av kontant betalning. Någon form av kredit får således inte förekomma. Skrivsättet är väl inte så lämpligt eftersom när man t. ex. tar in på ett hotell, en viss kredit gives så länge man bor kvar.

Nu uppstår frågan hur vitt man skall tolka detta lagstadgande; hur långt man skall gå i en analogisk tolkning av liknande fall. I detta sammanhang förtjänar det kanske att framhållas att det anses att man inom straffrätten med hänsyn till legalitetsprincipen, särskilt då lagtexten är vag, icke utan betänkligheter bör utvidga ett lagbud.²²⁾

Vad säger då lagtexten? Där talas om „eller annat dylikt“. Dessa ord kan antingen föras till de föregående orden och texten skall alltså läsas „tillträde till föreställning eller annat dylikt“ eller så kan lagbudet läsas „tillträde till föreställning och annat dylikt, som tillhandahålles under...“. För man „eller annat dylikt“ till det föregående ledet torde man av detta kunna utläsa att lagbudet, med de fall som nämnts, torde ha uttömts på vad som må anses vara straffbart och man får försöka att utifrån termerna „förtäring“, „transport“ osv. undersöka vilka handlingar som

²¹⁾ Entwurf, a. a., s. 429.

²²⁾ Hans Thornstedt, Domaren och straffbudet, i SvJT 1959, s. 13.

kan anses inrymda i straffbudet. (För övrigt tyder termen „föreställning“ såsom varande mera specifik än de övriga / man kan t. ex. inte utan vidare föra idrottstävling och danstillställning dit / att orden „eller annat dylikt“ borde föras till detta led). Denna analogiska lagtolkning kan dock i och för sig bereda svårigheter.²³⁾ Det kan följaktligen inte vara lagstiftarens mening att man t. ex. ur ordet „husrum“ skall utläsa att varje hyresgäst, som inte betalar hyran, skall kunna straffas för bedrägligt beteende. Ett för övrigt utmärkt vapen för hyresvärderna mot betalningsovilliga hyresgäster!

Men skillnaden torde, enligt min mening, inte bli så stor om man inte skulle föra orden „eller annat dylikt“ till den närmast föregående termen, eftersom lokutionen „dylikt“ väl i och för sig innebär en begränsning och att stadgandet endast skall tillämpas på liknande fall. Dvs. man skall ur respektive term „husrum“, „transport“ osv. kunna utläsa olika former av brottsligt förfarande. Om man velat hänföra allting, som tillhandahålles under förutsättning av kontant betalning, till det straffbara området, borde det väl i så fall varit följdriktigare att begagna orden „eller eljest annat“ eller något liknande. Att orden „annat dylikt“ eller „annat sådant“ innebär en begränsning i lagtexten kan man för övrigt finna stöd för i andra stadganden i strafflagen. I t. ex. SL 20:4 (numera BrB 8:4) talas det om „eller annat dylikt hjälpmedel“ och detta får anses innebära att det inte skall vara frågan om vilket hjälpmedel som helst utan speciellt farliga dylika (se förarbetena till denna paragraf).

Slutsatsen blir således att man ur själva lagtexten måste utläsa en begränsning. Utvecklingen i rättspraxis synes vara betänklig (se SvJT 1949 rf. s. 117, tandbehandling). *Vidare torde man inte kunna intolka de s. k. automatbedrägerierna under lagens ord, utan att man gör våld på språket.*

Såsom stöd för denna tolkning av förevarande lagbud vill jag återropa en uppsats av Agge.²⁴⁾ Denne benämner sådana lokutioner som „annat dylikt“, „därmed jämförligt“ osv. såsom *generella alternativ* i lagtexten. Dessa allmänna alternativ förlämnar ej alltid lagbudet samma grad av obestämdhet utan de förete betydande variationer, allteftersom det är frågan om en fylligare eller mera diffust utformade lokutioner och allteftersom sammanbindningen mellan dessa och de specificerade fallen är mera fast eller lös. „Det är sålunda en viss skillnad mellan, å ena sidan, sådana utförliga formuleringar som „förhållande i övrigt, vars up-

²³⁾ I norsk rätt har motsvarande paragraf fått en mera avgränsad avfattning (§ 403). Jmf. dansk rätt § 298 (rekvisitetet „bortfjerner“). Beträffande tysk rätt se ovan s. 12.

²⁴⁾ Ivar Agge, Abstrakt norm och konkret verklighet, i Festskrift för Eberstein, s. 20 ff.

penbarande för främmande makt kan medföra men för försvaret eller för folkförsörjningen vid krig eller av krig föranledda utomordentliga förhållanden eller eljest för rikets säkerhet" (SL 8:4), „eller ock eljest så förfar, att den, som oskyldig är, må skyldig hållas" (16:7), „*annat dylikt, som tillhandahålles under förutsättning av kontant betalning*" (21:2) (kursiverat här), „eller annan äga som kan skadas därav" (24:4), och, å andra sidan, uttryck av typen „handling eller annat" (12:7), „annan myndighet" (13:7), „intyg eller annan urkund" (13:11) eller liknande."

Den förra gruppens generella alternativ kännetecknas, menar Agge, av en tämligen hög grad av tydlighet, medan i de senare fallen alternativen är skäligen vagt avfattade. Den osäkerhet som härvidlag kan uppstå vid lagtolkning uppväges dock, enligt Agge, stundom av att sammanknytningen med de specificerade fallen tydligt markeras genom sådana lokutioner som, „dylikt", „på annat dylikt sätt", „därmed jämförlik" och liknande formuleringar. Genom dylika termer skulle således de vägledande exemplen skjutas i förgrunden på sätt som vanligen giver tillräcklig konkretion i brottsbeskrivningen. „Denna anknytningsmetod innebär ej blott ett förtydligande av den mera generella klausulen utan får i regel också anses innebära en inskränkande instruktion till de rättstillämpande organen: den allmänna, mera vaga bestämmelsen får icke tillämpas, även om den efter vanlig tolkning synes omfatta det föreliggande fallet, därest icke en tydlig likhet med de uppräknade exemplen är för handen". (Det bör i detta sammanhang poängteras att vid det lagbud, som ovan behandlats av mig, denna begränsning förekommer samtidigt med att det allmänna alternativet erhållit en tämligen hög grad av tydlighet. Enligt Agge skulle då det värderande elementet i brottsbeskrivningen bli föga påfallande.) Men för att nu fortsätta Agges resonemang så menar denne, att tyngdpunkten av tolkningen i dessa fall ligger på de speciella lokutionerna och den avslutande allmänna frasen får närmast ses som ett medgivande från lagstiftarens sida för domaren att när behov föreligger analogiskt tillämpa de förstnämnda.

2. Motiven till SL 21:2 2 st. 1 p.

Vi skall nu undersöka hur man i motiven ser på tolkningen av lokutionerna „husrum", „förtäring", „transport" och „tillträde till föreställning". Där säges att dess endast nämnes såsom exempel och man talar om „dessa och andra fall". Läger man här till att man i motiven anser „automatbedrägerierna" gå in under lagens ord, så måste slutsatsen bli att *allting*, som förutsätter kontant betalning, inrymmes under lagbudet. Något som jävar denna slutsats finner man ej heller i departementschefens uttalanden vid tillkomsten av paragrafen. Denne betonar endast, att

det måste vara frågan om kontant betalning.²⁵⁾ Även rättspraxis stöder detta antagande (se SvJT 1949 rf. s. 117, tandbehandling). Man har i praxis t. o. m. frångått kravet på kontant betalning (se SvJT 1950 rf. s. 425, den dömda hade efter överenskommelse „ätit på vecka“).²⁶⁾ Vi har således här fått en paragraf, som överlåter åt domstolarna att i enlighet med det allmänna rättsmedvetandet straffa allting „fult“. Detta måste anses vara betänkligt bl. a. med hänsyn till rättssäkerheten.

Ätminstone tycker man att ett enligt motiven så vitt stadgande som 21:2 2 st. skulle lagts under särskild åtalsprövning, såsom skett beträffande oredligt förfarande i samma kapitel. (Den särskilda åtalsprövningen för sistnämnda brott slopas för övrigt i och med brottsbalkens genomförande.) Någon möjlighet att bevilja åtalseftergift enligt RB 20:7 föreligger ju inte, eftersom fängelse ingår i straffskalan. En förändring härvidlag inträder dock från och med den 1 januari i år. Enligt den nya lydelsen av RB 20:7 kan nämligen åtal underlätas även om strängare straff än böter ingår i straffskalan för brottet. Men det måste vara *uppenbart* att i det särskilda fallet icke annan påföljd än böter skulle komma att ådömas.²⁷⁾ Dock torde bötesstraff vara den vanligaste straffformen vid dessa brott. Så t. ex. utdömdes under tiden 1958—1960 böter i cirka 90 % av fallen enligt SL 21:2.²⁸⁾

Vi skall nu se lite närmare på Straffrättskommitténs uttalanden om „automatbedrägerierna“. I motiven till 21:2 2 st. 1 p. utsåges, såsom tidigare omtalats, att „det för ifrågavarande brott karakteristiska förfaringsättet föreligger vid s. k. automatbedrägeri“. Men är så verkligen fallet? Om man ser på de typiska fallen av bedrägligt beteende enligt detta lagrum, nämligen att någon avsiktligt smiter från betalningen för vistelse på hotell, för förtäring på restaurang eller för färd med taxibil, så utgöres ju själva handlingen inte av något brottsligt fränsett att man avlägsnar sig utan att betala. En dylik handling kan näppeligen sägas ha någon likhet med t. ex. det förfarande att någon med hjälp av ett „verktyg“ ur en automat tillgriper något. Ovannämnda förfarande kan även under vissa förhållande rubriceras såsom bedrägeri enligt 21:1, dvs. ett vilseledande föreligger. Som ovan visats kan emellertid något vilseledande ej förekomma vid missbruk av t. ex. en varuautomat. Mycket talar i stället för att man här har att göra med en brottslig handling som till sin karaktär mer hör hemma i 20 kap., än i ett kapitel där brotten kännetecknas av att de utföres med *psykiska medel*. Såsom tidigare visats, har man inom doktrin och praxis ej stått främmande för denna tanke.

²⁵⁾ NJA II 1942, s. 396.

²⁶⁾ Jmf. dock SvJT 1958 rf. s. 3.

²⁷⁾ Kungl. prop. 1964: 10, s. 135.

²⁸⁾ Brottsligheten 1958—1960, s. 32.

Men varför har nu en handling som tidigare rubricerats såsom stöld, blivit en form av bedrägeri?

Beckman²⁹⁾ (ledamot av Straffrättskommittén) säger att ett hisyfte med 21:22 st. har varit att uppnå en mildare rubricering av vissa *automatstölder*, vilka ungdomar ofta gör sig skyldiga till av tanklöshet och okynne. Man kan emellertid fråga sig om inte detta är en sak som hänför sig till brottslingens person och inte till hur brottet skall rubriceras. Om någon gör sig skyldig till ett brott och förmildrande omständigheter kan andragas, såsom t. ex. vederbörandes ungdom, tanklöshet osv., kan väl detta ha till följd att åtalseftergift beviljas, straffet sänkes eller liknande åtgärder företages, men inte att en mildare brottsrubricering sker.

För övrigt kan här nämnas att termen „automatbedrägeri“ återfinnes i Thyréns förberedande utkast till strafflag. Denne beskriver det s. k. automatbedrägeriet såsom en „bedrägeriartad handling“.³⁰⁾ Dylika handlingar har tagits upp under rubriken: „Särskilda rekvisit angränsande till bedrägeribrott“.³¹⁾ Denna grupp anses, enligt Thyrén, omfatta vissa jämförelsevis lindriga brott, som i ett flertal lagar „antingen ansetts falla utom det typiska bedrägeribrottet eller med viss osäkerhet sväva på gränsen eller ock, där de möjligen ansetts utgöra bedrägeri, dock funnits böra straffas mildare och skonas från bedrägerietiketten“. Såsom exempel på lagar och lagförslag där denna form av automatmissbruk behandlats såsom ett bedrägeriliknande brott anför Thyrén åtskilliga dylika ifrån tysktalande länder. Då Thyréns arbeten i stor utsträckning torde ha legat till grund för de förslag som utarbetades av Straffrättskommittén, skulle man kanske våga antaga att „automatbedrägeriets“ placering i den svenska lagen möjligen berott på en för vårt land icke ovanlig påverkan av tysk rätt.³²⁾ (Jämför dansk och norsk rätt där ett dylikt inflytande ej varit så starkt.)

Värt att notera i detta sammanhang är även att man i motiven såsom exempel på „automatbedrägeri“ nämner just missbruk av telefonautomat. Detta missbruk ansågs nämligen, på den tid då dessa automater betjänades av telefonister, såsom ett bedrägeri. Man bedrog telefonisten genom att lägga i falska mynt. Man måste dock hålla i minnet att tar man bort telefonisten förlorar brottet karaktären av bedrägeri.

²⁹⁾ Nils Beckman, Lagstiftningen om förmögenhetsbrott, i SvJT 1944, s. 311.

³⁰⁾ J. C. W. Thyrén, Förberedande utkast till strafflag, spec. delen 3—4, Lund 1920—22, s. 139.

³¹⁾ Thyrén, a. a., s. 52.

³²⁾ Se Beckman m. fl., Brottsbalken I, Stockholm 1964, s. 322. Jmf. Brinck m. fl., Straffrätt, Grundläggande lärobok i allmän straffrätt enligt Brottsbalken, Stockholm 1964, s. 177.

3. Ytterligare synpunkter.

Stundom har den tanken framförts, att det avgörande för om stöld skulle föreligga eller ej vid automatmissbruk är beroende av om någon åverkan skett å automaten.³³⁾ I så fall skulle det ovan ifrån Göteborg nämnda fallet, där man länsat parkeringsautomater med hjälp av en falsk nyckel, icke kunna utgöra stöld. Men det torde inte råda någon tvekan om att detta slag av brottsligt förfarande är en form av stöld närmare bestämt inbrottsstöld. Man kan nu fråga sig om det föreligger någon större skillnad mellan det fall där man med en falsk nyckel tillgriper pengar ur en parkeringsautomat och det fall att man med ett falskt mynt tillgriper varor ur en varuautomat. En närmare behandling av denna fråga får dock anstå tills vidare.

I kommentaren till förmögenhetsbrotten³⁴⁾ säges att nära s. k. automatbedrägeri ligger tillgrepp i snabbköpsbutiker. Men eftersom försök till bedrägligt beteende inte är straffbart skulle detta leda till att personer som inne i affären ertappats med att ha stoppat på sig en vara i tydlig avsikt att undandraga sig betalning ginge fri från straff. Man förordar i stället en tillämpning av stöldparagrafen. Man säger vidare, att „tillgreppet är så tillvida olovligt, att varan får tagas endast om den bäres synlig“. Om man med detta menar, att det skulle föreligga ett avtal mellan kunden och butiksinnehavaren om att man får taga en vara endast om den bäres synligt, är detta inte riktigt; något sådant avtal har ju inte ingåtts. För övrigt kan inte frågan om varan bäres synlig eller ej vara avgörande för stöldrubriceringen. Den som fullt synligt tillgriper en vara och avlägsnar sig ur butiken gör sig ju också skyldig till stöld. Det förhållande att en vara bäras synlig eller ej, torde endast vara en fråga om möjligheten för åklagaren att *bevisa* att vederbörande haft uppsåt att tillgripa varan. Över huvud taget synes man inte skilja mellan bevisfrågor och rubriceringsfrågor i hitrörande diskussion.

Nu har emellertid Wallén³⁵⁾ i en uppsats påvisat vilka egendomsliga konstruktioner man måste ta till för att kunna rubricera förfarandet såsom stöld. För att kunna göra det i och för sig lovliga tagandet olovligt är man nämligen, enligt Wallén, tvungen att laborera med tillägnelseuppsåt dels såsom ett nödvändigt moment i rekvisitet olovligt tillgrepp och dels måste detta beaktas i samband med rekvisitet tillägnelse. Wallén förordar i stället en tillämpning av bedrägeriparagrafen.³⁶⁾

³³⁾ Jmf. Brinck m. fl., a. a., s. 177 och Beckman m. fl., a. a., s. 322.

³⁴⁾ Ekeberg m. fl., Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagen om förmögenhetsbrott, 5:e uppl., Stockholm 1961, s. 197.

³⁵⁾ Per-Edwin Wallén, Tillägnelse av varor i snabbköpsaffär: stöld, bedrägeri eller bedrägligt beteende?, i SVJT 1964, s. 465.

³⁶⁾ Däremot Beckman m. fl., a. a., s. 322.

I sådana fall där något vilseledande ej kan förefinnas såsom t. ex. när någon fyller bensintanken ur en självbetjäningspump eller tager en bok ur en av de boklådor, som stundom kan påträffas utanför våra bokhandelsbutiker, och sedan avlägsnar sig utan att betala, synes kanske 9:2 2 st. 1 p. vara tillämplig. Men med den tolkning som ovan givits detta lagbud, torde man ej kunna pressa in ett dylikt förfarande under paragrafen i fråga. Man torde med svårighet anse tillgrepp av en bok ur en ovan nämnd boklåda utgöra en form av „tillträde till föreställning“ eller något liknande.

Vad beträffar frågan om det lovliga eller olovliga „tagandet“ av en vara i en snabbköpsbutik, skulle man kunna tänka sig ytterligare en konstruktion. Att man i en dylik butik får taga en vara torde kunna sägas bero på innehavarens *samtycke*. Man har lov att taga varan om man betalar i kassan. Underlåter man detta är „tagandet“ inte längre lovligt. Samtycket är således ett *objektivt moment* i gärningsinnehållet.³⁷⁾ Att ett tyst samtycke inte föreligger får således intolkas i rekvisitet „olovligen“ i stöldparagrafen. Visserligen kommer man härigenom inte ifrån de bevis svårigheter som anförts ovan, men att endast åtala dem som passerat kassan torde inte vara kriminalpolitiskt stötande.³⁸⁾

För att nu återgå till „automatbedrägeriet“ så föreligger vid dessa brott, efter vad som inhämtats, ett behov att kunna ingripa på ett tidigare stadium (försöksstadiet). Ett skäl som enligt kommentaren till förmögenhetsbrotten föranledde att tillgreppen i snabbköpsbutiker kom att bedömas såsom stöld. Här skall dock anmärkas att det förefaller mig underligt att flytta en gärning mellan olika kapitel allteftersom man vill straffa för försök eller ej.

För övrigt har man i motiven inte alls behandlat frågan om när ett bedrägligt beteende är fullbordat. Detta spörsmål var föremål för en livlig debatt under förarbetena till den nya tyska strafflagen.³⁹⁾ Man frågade sig när t. ex. tjuvåkning på tåg skulle vara fullbordat. Redan då vederbörande stiger upp på tåget eller då tåget sätter i gång? Vid s. k. automatbedrägeri framfördes den åsikten att detta brott skulle vara fullbordat „wenn der Automat die Leistung erbracht hat“.⁴⁰⁾ Man kan i detta sammanhang fråga sig, när man i svensk rätt anses ha „begagnat en automat“. Det skulle dock föra för långt att här närmare behandla detta spörsmål.

³⁷⁾ Ivar Agge, Brottsbegreppets uppbyggnad, Straffrihetsgrunderna, kompendium, Stockholm 1961, s. 38.

³⁸⁾ Jmf. Wallén, a. a., s. 468.

³⁹⁾ Niederschriften über die Sitzungen der Grossen Strafrechtskommission, 8. Bd., Besonderer Teil, Bonn 1959, s. 59—63.

⁴⁰⁾ Sitzungen, a. a., s. 61.

4. *Sammanfattning.*

Efter en analys av gällande rätt har vi således funnit att de s. k. automatbedrägerierna inte går att intolka under lagens ord, utan att man gör våld på språket. Vidare att inte några bärande skäl framförts varför denna slags brottslighet skall rubriceras såsom en form av bedrägeri eller i grova fall såsom ett „rent“ bedrägeri. Mycket talar i stället för att förfarandet borde rubriceras såsom stöld, åtminstone vid tillgrepp ur varuautomater eller liknande slag av apparater. Samtliga stöldrekvisit är ju uppfyllda. Härtill kommer att 21:2 2 st. torde vara ett reservstadgande som griper in när ingen annan paragraf är tillämplig. Det sistnämnda har även framhållits i kommentaren till förmögenhetsbrotten.⁴¹⁾

Förslag till rubricering.

A. Tillgrepp av varor eller dylikt ur automat.

1. Stöld.

Någon närmare motivering för denna rubricering utöver vad som ovan anförts torde ej vara erforderlig. Här skall blott framhållas att i motiven till stöldparagrafen⁴²⁾ säges att „såsom stöldobjekt anges i lagrummet sak. Med uttrycket avses närmast lös sak, självfallet inbegripet penningar“. Uttrycket sak torde ej tolkas alltför snävt. I praxis har man också bedömt tillgrepp av bensin såsom stöld (SvJT 1958 rf. s. 49). Således torde såsom stöld även bedömas missbruk av automatiska tankningsanordningar för bensin samt av gas- och elautomater.

Om nu starka skäl tala för att nämnda form av „automatbedrägeri“ hör rubriceras såsom stöld har vi därmed inte löst frågan om förfarandet även utgör en form av inbrott. Detta spørsmål kommer att behandlas i det följande.

2. Inbrottsstöld.

I den nya lagen om förmögenhetsbrott från år 1942 har man ej upptagit någon beskrivning på inbrott, emedan inbrott numera icke ovillkorligen gör brottet grovt. „Vare sig inbrott eller blott ett inbrottsliknande förfarande föreligger, skall domstolen efter omständigheterna pröva om brottet bör anses grovt.“⁴³⁾ För att närmare kunna fastställa kriterierna för inbrott är vi således tvungna att undersöka vad den gamla lagen stadgar. Enligt SL 20:5 i dess äldre lydelse skulle inbrott anses föreligga, då någon, i uppsåt att stjåla,

1. med våld å mur, vägg, golv, tak, lucka, fönster, port, dörr,

⁴¹⁾ Ekeberg m. fl., a. a., s. 197.

⁴²⁾ SOU 1940:20, s. 95.

⁴³⁾ SOU 1940:20, s. 106.

- lås eller annat dylikt stängsel brutit sig in i gård, hus, rum eller fartyg; eller
2. medelst klättring över mur, vägg, port, eller tak, eller medelst inkrypande genom fönster, glugg, skorsten eller annan till ingång ej ämnad öppning, eller ock genom bruk av dyrk eller falsk nyckel förskaffat sig ingång i gård, hus, rum eller fartyg; eller
 3. med våld eller list öppnat skåp, kista, skrin eller annan förvaringspersedel, som med lås, försegling eller annat dylikt stängsel tillsluten var, utan att den borttaga.

Av ovan anförda inbrottsbestämmningar torde den under punkt 3 upptagna beskrivningen tilldraga sig den största uppmärksamheten i detta sammanhang. Man kan följaktligen ställa den frågan om inte föreliggande form av „automatbedrägeri“ skulle utgöra ett listigt öppnande av slutet förvaringspersedel. Detta förnekas dock av Sterzel.⁴⁴⁾ Sterzels något dunkla resonemang synes dock, enligt min mening, ej vara alltför övertygande. Denne konstaterar först att „är apparaten behörigen låst synes den omständighet att densamma är så inrättad, att dess innehåll kan åtkommas därigenom att prestationsmekanismen sättes i rörelse, icke beröva automaten den stängselkvalitet som för inbrott erfordras“. Vidare menar Sterzel att om man endast fäster avseende vid den säregna intensitet hos den brottsliga viljan, vilken kommer till uttryck när någon tillgriper gods genom att inlägga värdelösa föremål i stället för mynt i en automat, borde det inte väcka betänkeligheter att bedöma detta förfarande såsom ett inbrott. Från denna synpunkt torde det, enligt Sterzel, ej föreligga någon saklig skillnad mellan ett angrepp mot låsmekanismen och ett angrepp som riktar sig mot „prestationsmekanismen“.

Genom att anlägga ytterligare en synpunkt finner dock Sterzel, att ett dylikt automatmissbruk inte kan bedömas såsom inbrott. Det skärpta ansvaret för inbrott fullföljer, såsom *Thyrén* framhållit, „jämväl det syfte att bereda de samhällsmedlemmar förhöjt straffskydd, vilka själva sökt skydda sin egendom genom härför till buds stående medel. Denna synpunkt, som kan anses godtagen av lagen genom kravet att förvaringspersedel skall vara „med lås, försegling eller annat dylikt stängsel tillsluten“, fordrar, att det såsom brottshandling betecknade öppnandet tolkas strängt restriktivt. Ett förfarande, vilket blott innebär ett listigt påverkande av automatens prestationsmekanism, bör därför icke bedömas såsom inbrott.“

Sterzel stöder sålunda sin slutsats på ett uttalande av *Thyrén*,⁴⁵⁾ att lagens syfte även är att bereda den samhällsmedlem högre

⁴⁴⁾ Sterzel, a. a., s. 78.

⁴⁵⁾ J. C. W. *Thyrén*, Kommentar till Strafflagen kap. 20, Lund 1908, s. 115 ff.

straffskydd, „som sökt skydda sin egendom genom härför till buds stående medel“. Thyren menar med detta att lagen fordrar att de i paragrafen nämna inbrottsobjekten objektivt skall vara effektivt stängda. Förutom gärningsmannens subjektiva farlighet tillkommer således även ett objektivt element: nämnda objekts *stängselkvalitet*. Den kan således ej, enligt Thyren, åtkommas enligt moment 2 „vilken t. ex. klättrar över en mur in på ett åt andra sidor fritt och öppet gårdsområde — vare sig att inkulpaten så handlar av obekantskap med lokalen eller t. ex. därför, att han tror sig kunna på denna väg utföra tillgreppshandlingen mera obemärkt“. Det räcker, fortsätter Thyren, icke enbart med „ett blott *markerande* av viljan att utestänga andra“ utan stängselviljan „måste objektivt sig i ett *fullständigt* hinder av den art, att dess övervinnande kräver särskild kraftansträngning, vighet etc. eller och användande av särskilda redskap...“.

Vad angår rekvisitetet förvaringspersedel i paragrafens tredje moment så framhåller Thyren⁴⁶⁾ att ett dylikt föremål måste för att kunna kallas förvaringspersedel ha „en tillräcklig utpräglad *självständig* existens, oberoende av vad uti dem innehålles; således icke t. ex. emballage av säckväv, ribbor o. d.“. Det skall vidare, enligt Thyren, vara bestämt objektiviserat att persedeln utgör ett skyddsmedel. Således kan inte en flaska innehållande en vätska sägas utgöra ett skyddsmedel, eftersom dess främsta uppgift är att hindra vätskan från att flyta bort.

I övrigt framhåller Thyren att man måste fordra ett „omslutande *från alla sidor*: ett staket med en låst grind är ingen förvaringspersedel“. Vad beträffar det material, varav persedeln består, måste detta vara sådant „att stängselviljan med viss energi däruti objektiviserar“. Förvaringspersedlar av papper, papp o. d. uppfyller icke detta villkor.

För att nu återvända till Sterzels resonemang så framhåller denne att „är apparaten behörigen låst synes den omständighet att densamma är så inrättad, att dess innehåll kan åtkommas därigenom att prestationsmekanismen sättes i rörelse, icke beröva automaten den *stängselkvalitet* (kursiverat här) som för inbrott erfordras“. Längre fram kommer Sterzel däremot till den slutsatsen att, då enligt Thyren en viss *stängselkvalitet* erfordras för de objekt som omnämnes i paragrafen (20:5), ett listigt påverkande av „prestationsmekanismen“ inte kan bedömas såsom inbrott. Såvitt jag kan förstå, måste Sterzel härigenom motsäga sig själv. Man torde inte heller kunna behandla själva öppnandet skilt ifrån förvaringspersedelns stängselkvalitet. För övrigt kan det inte vara riktigt att, såsom Sterzel gör, benämna automatens mekanism såsom en „prestationsmekanism“. Denna presterar ju ingenting. Genom att inlägga ett mynt i automaten lösgör man den spärr

⁴⁶⁾ Thyren, Kommentar till Strafflagen kap. 20, a. a., s. 126 ff.

varigenom ett öppnande av t. ex. en varulucka möjliggöres. Om man öppnar en dörr genom att begagna en falsk nyckel kan man inte säga att låsmekanismen därigenom presterar något. På samma sätt kan man inte heller påstå att om man genom att använda falska mynt eller liknande föremål „öppnar“ en automat, apparatens låsmekanism därigenom presterar något.

Man kan således fråga sig om inte en varuautomat måste anses vara en „sluten förvaringspersedel“ och att ett tillgrepp ur densamma genom att begagna falska mynt osv. skulle kunna sägas vara ett listigt öppnande av apparaten.

Men om man anser den nu behandlade formen av „automatbedrägeri“ såsom en inbrottsstöld, så får man hålla i minnet att det förhållandet att stölden förövats medelst inbrott ej ovillkorligen gör brottet grovt utan blott är ett exempel på omständigheter att beakta vid bedömandet.

B. „Automatbedrägeri“ mot automat som mot erlagd betalning tillhandahåller en „tjänst“ av något slag.

Till denna typ av automater räknar jag telefonautomater, „juke-boxes“, spelautomater osv.

1. Egenmäktigt förfarande.

Att bedöma detta förfarande såsom en form av stöld torde vara uteslutet. Det vore fiktivt att säga att man vid begagnandet av t. ex. en telefonautomat därigenom skulle tillägna sig samtalet. Man kan inte heller säga att man tillägnar sig den ström som förbrukas under samtalets gång eftersom denna förbrukning endast är ett moment i själva brukandet liksom bensinförbrukningen vid begagnandet av en stulen bil. Och då dessa former av automater i regel ej är flyttbara torde man inte ens kunna tala om något „tillgrepp“.

Eftersom man ej kan tala om någon form av „tillgrepp“ vid detta slag av „automatbedrägeri“ skulle ej heller 20:6 första punkten (numera 8:8) kunna bli tillämplig. Att i orden „tager och brukar“ även intolka „tager i bruk“ torde ej överensstämma med en objektiv lagtolkningsmetod och för en sådan tolkning torde man ej heller finna något stöd i motiven.

I samma paragrafs andra punkt föreligger däremot en brottsbeskrivning som möjligen skulle kunna bli tillämplig på förevarande handling. Förfarandet beskrives såsom att „någon utan tillgrepp, genom att anbringa eller bryta lås eller annorledes olovligen rubbar annans besittning“. Det är härvidlag inte nödvändigt att gärningsmannen vare sig ökar sina egna eller minskar annans möjligheter att få tillträde någonstades. En besittningskränkning föreligger, så snart gärningen medfört avsevärd svår-

righet att disponera saken på samma sätt som tidigare.⁴⁷⁾ Att man under ett dylikt straffstadgande kan intolka gärningar av de mest skilda slag torde vara uppenbart. Således har i rättspraxis ansvar för egenmäktigt förfarande ådömts den som satt sig att sova i annans olåsta parkerade bil (NJA 1952 s. 50). Det får dock anses som tvivelaktigt om man kan gå så långt i en extensiv lagtolkning att förevarande slag av „automatbedrägeri“ kan intolkas inunder lagrummet ifråga.

C. Missbruk av parkeringsautomat.

Då denna form av „automatbedrägeri“ på sätt och vis intar en särställning i förhållande till de tidigare nämnda, har jag valt att upptaga den till särskild behandling.

Det är vid dessa brott inte frågan om att genom att „bryta ett lås“ åtkomma en vara eller en tjänst. Genom sitt förfarande söker gärningsmannen i stället dölja en oegentlighet, nämligen att han utnyttjar en avgiftsbelagd parkeringsautomat utan att erlagga betalning. Men om nu en person i stället för ett gångbart mynt lägger i t. ex. en pollett i parkeringsplats för att därigenom söka vilseleda vederbörande parkeringsvakt eller liknande person om att betalning erlagts, gör han sig då inte skyldig till bedrägeri? Kan det bevisas att någon verkligen vilseletts torde en sådan rubricering, enligt min mening, kunna ifrågakomma. Att rubricera förfarandet såsom stöld torde inte vara möjligt eftersom bl. a. någon tillägnelse inte kan föreligga. Att konstruera fram en form av olovligt besittningsrubbing kan inte heller anses rekommendabelt. Denna skulle i så fall föreligga oberoende av om man lägger ett falskt mynt eller liknande föremål i automaten. Men uppställer man en bil på en avgiftsbelagd parkeringsplats utan att erlagga betalning gör man sig därigenom skyldig till ett brott mot Vägtrafikförordningen och inte till en form av egenmäktigt förfarande. Huruvida man skulle kunna applicera SL 21:2 2 st. på ifrågavarande brottstyp torde framgå av vad som tidigare sagts i detta ämne. Om vi således hortser från detta lagrum så skulle slutsatsen bli att kan något vilseledande ej konstateras återstår enbart möjligheten att ådöma ansvar för olaga parkering.

Felaktig funktionering hos växlingsapparaten m. m.

Såsom tidigare omtalats är vissa automater t. ex. tobaksautomaterna försedda med en s. k. växlingsapparat, vilken, då varan betingar ett lägre pris än den inlagda penningsumman, avlämnar mellanskillnaden.

⁴⁷⁾ Beckman m. fl., a. a., s. 288.

Vi tänker oss först att det uppstår ett fel på denna apparat varvid en större eller mindre summa pengar utöver mellanskillnaden avlämnas i returpaketet. Vidare förutsätter vi att köparen tillägnar sig dessa mynt. Hur skall nu detta brottsliga förfarande rubriceras i straffrättsligt hänseende? Är det här frågan om ett analogt fall till det att man i en affär får för mycket pengar tillbaka vid ett inköp? Så är enligt mitt förmenande inte fallet. Skulle man acceptera ett dylikt resonemang torde man vara nödsakad att söka stöd för detta ståndpunktstagande i en fiktion, nämligen i en personifikation av automaten. Att en dylik personifikation av automat inte är realistisk torde framgå av vad som ovan anförts i detta ämne.

Eftersom man sålunda ej kan tala om något utlämnande av den överskjutande summan från automatägarens sida, får mynten fortfarande anses vara i dennes besittning. Köparen har endast rätt till mellanskillnaden. Tar denne hela summan med uppsåt att tillägna sig den, gör han sig följaktligen skyldig till stöld. Skulle köparen av misstag tillgripa den större summan torde man kunna tala om en brist i det subjektiva rekvisitet (s. k. faktisk villfarelse).

Om vi nu i stället tänker oss det fallet att köparen glömt kvar växelmynten i returpaketet. Dessa kvarglömda mynt kan inte sägas utgöra hittegoods i egentlig mening utan torde vara att anse som sådan kvarglömd sak som behandlas i 6 § Hittegodslagen. Jag anser att detta fall kan jämföras med det fall att någon glömmar kvar något i en butik. I sistnämnda fall anses godset vara i butiks innehavarens besittning och utomstående äga ej taga någon befattning därmed.⁴⁸⁾ Skulle automatägaren tillägna sig de kvarglömda mynten, får detta följaktligen bedömas såsom ett olovligt förfogande. Strängt taget torde det vid omhändertagandet av dylika mynt föreligga upplysningsplikt enligt Hittegodslagen (6 §). Härvidlag torde man dock beakta att reglerna om hittegoods icke anses tillämpliga med avseende å fynd „vars ägare uppenbarligen icke kan identifieras eller vars värde är så ringa att en anmälningsskyldighet skulle vara uppenbart orimlig“.⁴⁹⁾

Såsom tidigare omtalats förekommer det att utomstående personer tillgriper de mynt som finnes i automatens returpaket. Detta förfarande torde, såsom en följd av vad som ovan sagts, bedömas såsom stöld. I det första fallet, där mynt blivit liggande i returpaketet på grund av något fel hos växlingsapparaten, får ju dessa mynt sålunda anses vara i automatägarens besittning. I det andra fallet, där tillgreppet avser kvarglömda växelmynt, får även dessa anses vara i automatägarens besittning, liksom gods som

⁴⁸⁾ NJA II 1938, s. 743.

⁴⁹⁾ NJA II 1938, s. 747.

kvarglömpts i butik anses vara i butiksinnehavarens besittning.⁵⁰⁾ Om således någon utomstående person i dessa två fall tillgriper mynten med uppsåt att tillägna sig dem, torde rekvisiten i stöldparagrafen vara uppfyllda.

Avslutande anmärkningar.

Den förbättring av automaternas kontrollorgan i brottsförebyggande syfte som ständigt sker, torde i framtiden alltmer beskära möjligheterna till de i förevarande uppsats omnämnda kriminella handlingarna. Att inom rimlig tid helt eliminera dessa synes dock uteslutet. Rubriceringen av de s. k. automatbedrägerierna skulle sålunda alltmer mista sin betydelse. Dock får man hålla i minnet att på grund av bl. a. den tekniska utvecklingen, en fortskridande automatisering sker på de mest skilda områden av vårt samhällsliv.

Jan Vilgeus.

⁵⁰⁾ NJA 1913, s. 343, tillgrepp av portmonnä, som kort förut i en butik kvarglömpts av en kund, bedömt såsom stöld. Jmf. NJA 1916 s. 25, där en person, som på ett järnvägståg tagit en av en medpassagerare kvarglömmd portmonnä, dömdes för stöld. Gods som kvarglömpts, t. ex. i någons bostad får dock anses vara i ägarens besittning (SvJT 1943 rf. s. 27). Jmf. Ekeberg m. fl., a. a., s. 121 och NJA II 1938 s. 775, „offentliga lokaler“. Se även Beckman m. fl., a. a., s. 256 och Brinck m. fl., a. a., s. 146.